

V dalších kapitolách pak Rutkevič věřen svému pojetí dialektiky jako učení o objektivním procesu vývoje věnuje pozornost již konkrétním analýzám aktuálních problémů. To se týká vztahů dialektiky, sociologie a globálních problémů. Zde jsou spíše shrnuty standardní přístupy sovětské sociologie k některým problémům, které se označují běžně názvem globální (ekologické problémy, problémy války a míru). Druhá část knihy se třemi kapitolami je pak věnována převážně analýze sociálního vývoje sovětské společnosti. Zde je zajímavá i diskusní problematika pojmu sociálního v širším a užším slova smyslu, poměrně velmi podrobně jsou analyzovány problémy sociální struktury v SSSR. Kapitola závěrečná pojednává o dialektice způsobu života. Tu je zvláště zajímavá Rutkevičova polemika proti zjednodušenému přejímání pojmu socializace z buržoazní sociologie a sociální psychologie. Rutkevič zdůrazňuje, že daleko výstižnější pojmy jsou výchova a formování osobnosti.

Rutkevičova kniha obsahuje celou řadu závažných a cenných podnětů, které se týkají vzájemného vztahu dialektiky a sociologie ve třech již uvedených úrovních. Je možné připomenout, že v rámci buržoazní sociologie vydal již v roce 1962 knihu se stejným názvem francouzský sociolog G. Gurvitch. Gurvitch sice vysoce cení dialektiku a postuluje její nezbytnost pro sociologii, jeho pojetí dialektiky je však spíše idealistické s výrazným akcentem na dialektiku Fichtovu a Proudhonovu, navíc je velmi silně ovlivněno formalismem a není spojeno s analýzou konkrétní dialektiky sociálního vývoje konkrétní společnosti. V knize M. N. Rutkeviče jsou skutečně velmi názorně demonstrovány zásadní přednosti marxistického pojetí dialektiky ve vztahu k sociologii. Zvláště důležité i pro rozvoj naší sociologie je zdůraznění významu dialektické metodologie pro pojetí sociologie a její uplatnění při analýze reálných společenských procesů, které se v daném případě týkají především dialektiky vývoje sovětské socialistické společnosti.

Eduard Urbánek

V. I. Bestužev — Lada, V. N. Varygin, V. A. Malachov: MODELIROVANIE V SOCIOLOGIČESKICH ISSLEDOVANIJACH (Modelování v sociologických výzkumech)
Moskva, Nauka 1978, 102 s.

Jedním z problémů, kterými se zabývá současná sociologická metodologie je možnost použití matematických, respektive matematicko-statistických postupů v sociologii. Jedná se zejména o využití těchto postupů v sociologickém výzkumu. I když matematické a statistické metody jsou v sociologii uplatňovány již dlouhou dobu, můžeme v posledních několika letech sledovat změnu ve využívání různých druhů matematicko-statistických metod v procesu sociologického výzkumu. Tato změna je spojena s rozšířením používání počítačů na zpracování empirických dat a s objevením se nových matematických metod zpracování sociologické informace, zejména metod umožňujících zpracování informace kvalitativního charakteru. V této souvislosti se vyskytuje oprávněná kritika ulpívání pouze na „klasických“ jednoduchých metodách zpracování informace, kdy je provedeno třídění prvního a druhého stupně s výpočtem některého z koeficientů a na tomto základě je provedena interpretace. Pouze výjimečně se přistupuje k některému složitějšímu postupu. Uvedené postupy pak jsou ve většině aplikovány ve výzkumném šetření víceméně mechanicky. Z tohoto důvodu představuje kniha sovětských autorů významný příspěvek k diskutované problematice. Modelování jako komplexní přístup ke zkoumané sociální realitě je jednou z cest, jak zvýšit kvalitu sociologického výzkumu, ale také jednou z cest, jak prohloubit naše teoretické znalosti sociálních jevů a jedním z možných přístupů k vytváření speciálních sociologických teorií.

Autoři zvolili ve své práci globální pohled na problematiku modelování v sociologii s cílem postihnout základní specifika výstavby modelů sociálních jevů. Práce vychází z analýzy velkého množství jak sovětské, tak zahraniční literatury, která je věnována praktickému využití modelování v sociologickém výzkumu

a konkrétním aplikacím modelů na některé sociální jevy.

Publikace je rozdělena do tří kapitol: „Zvláštnosti modelování v sociologických výzkumech“, „Předběžná analýza výchozí informace“, „Výstavba modelu“.

V první části je vymezeno pojetí modelování a modelů v sociologii. Autoři pod modelováním chápou „metody sestrojování modelů, které umožňují na základě hodnot nezávislých znaků (nazývaných často faktory, nebo vstupní znaky) nalézt určitým způsobem hodnoty závislých modelovaných znaků (často nazývaných výchozí znaky; s. 7). Dále je zavedena určitá typologizace modelů v sociologii. Autoři rozeznávají pět základních typů modelů: 1. Trendové modely zjišťující tendence zkoumaného jevu či procesu v závislosti na čase. 2. Imitační modely zobrazující vývoj jevu v čase, ale zahrnující rovněž řadu dalších faktorů, jejich strukturu a funkci v daném systému. 3. Modely založené na matematicko-statistické analýze dat empirických výzkumů, které jsou určeny na zkoumání příčinných vazeb mezi znaky. 4. Metody regresní analýzy, založené na získávání regresních rovnic a výpočtu regresních koeficientů. 5. Metody rozpoznávání obrazů. Ty jsou spolu s metodou regresní analýzy v současné době jedny z nejpoužívanějších. Metody rozpoznávání obrazů mají proti většině výše uvedených tu výhodu, že umožňují vyhnout se některým předpokladům o charakteru základního či výběrových souborů, které je např. při použití regresní analýzy nezbytné zachovat. Výhodou je rovněž poměrně snadná aplikace na nominální znaky.

V závěru první části knihy se autoři zabývají problematikou etap sociologického výzkumu, které předcházejí samotnému vytváření modelu. Jako proměnné jsou v modelech využívána data získaná v převážné míře na základě provedených empirických šetření. Z tohoto důvodu je kvalita výsledného modelu závislá na kvalitě získaných primárních dat. V současnosti převládající typ analýzy na základě provedení třídění prvního a druhého stupně na získaném materiálu vyžaduje určitý stupeň „exaktnosti“, přesnosti v práci při provádění výzkumu. Rozhodne-li

se výzkumník pro analýzu na základě modelování, je nutné počítat s tím, že nutně je třeba klást daleko vyšší nároky na kvalitu všech předchozích etap sociologického výzkumu. Jednotlivé základní fáze výzkumného procesu jsou podrobně popsány v řadě příruček, a proto jsou akcentovány jednotlivé klíčové body, kterým je třeba věnovat zvýšenou pozornost — přesné vymezení úkolu výzkumu, vytváření výzkumných hypotéz, přesné vymezení základního i výběrových souborů, problematika měření, vytváření indexů atd.

Druhá část publikace je věnována předběžné analýze výchozí informace, která předchází samotnému modelování. Informace o zkoumaném sociálním jevu či procesu je nutno předem připravit, jde tedy o selekci informace, rozřídění informace, selekci znaků charakterizujících daný jev, o hledání relevantních znaků. Autoři sledují tři základní typy selekce a zpracování informace, které jsou založeny na ohodnocení významnosti znaků, na odкрыtí latentních faktorů a na vydělení stejnorodých skupin objektů.

Pro ohodnocení významnosti znaků jsou zatím v největší míře používány jako ukazatele různé koeficienty statistické závislosti. Daleko efektivnější se ale ukazuje užití postupů multidimenzionální analýzy, které umožňují ohodnocení významnosti nejen dvojstranně, ale na základě struktury řady znaků a jejich vazeb. Autoři zde vydělují tři druhy metod: regresní a dispersní analýzu a rozpoznávání obrazů. Použití prvních dvou je spojeno s řadou omezujících předpokladů. V případech, kdy tyto předpoklady nejsou splněny, přináší analýzy krajně problematicky interpretovatelné výsledky. Řada těchto omezení ale odpadá při použití metody rozpoznávání obrazů, kdy se předpokládá pouze, že množina objektů modelovaného znaku se rozpadá na jednotlivé typy (obrazy). Dále se poukazuje na to, že každá z uvedených metod formalizuje různé obsahové představy o významnosti znaků. V regresní analýze je to významnost mezi závislé a nezávislé proměnnými, v dispersní analýze na základě zamítnutí nulové hypotézy o shodnosti průměrů závislé proměnné při různých hodnotách nezávislé

proměnných, v metodě rozpracování obrazů je to přesnost prognózy závisle proměnné na základě nezávisle proměnných. Konkrétní metoda výběru relevantních znaků je určena cíli, které výzkum sleduje.

Při odhalení skrytých faktorů se předpokládá, že velké soubory různých znaků, které charakterizují zkoumané sociální jevy či procesy, jsou odrazem poměrně malé skupiny skrytých, hlubinných vlastností objektů. K nalezení těchto hlubinných faktorů jsou používány různé metody. Autoři uvádějí tři základní — klastrovou analýzu, faktorovou analýzu a multidimenzionální škálování.

Dále je rozebírán postup vydělení stejnorodých skupin objektů, který se používá v případech značně heterogenního základního souboru. Získání stejnorodých skupin objektů může být někdy i samotným cílem výzkumu, ale častěji slouží jako příprava dat k předběžné analýze. Nejrozšířenější je zatím metoda sledování četnosti hodnot znaků. Velmi perspektivní se ale autorům jeví použití metody klasterové analýzy objektů (na rozdíl od výše zmíněné klasterové analýzy znaků).

V třetí části knihy jsou rozebrány dva základní typy modelů nejčastěji používaných v sociologickém výzkumu — regresní a klasifikační. U regresních modelů je zejména věnována pozornost těm postupům, které umožňují práci s kvalitativními znaky. Jsou rozebrány možnosti a meze některých základních algoritmů, jako je např. regresní analýza dichotomických znaků a vícerozměrná analýza klasifikací. Dále autoři poukazují na možnosti path analýzy při studiu vzájemného působení znaků. Podobně jsou rozebrány některé postupy vytváření klasifikačních modelů založených na vypracování pravidla zařazení objektů k jednotlivým typům, které odpovídají variantám modelovaného znaku. Je rozebrána metoda diskriminační analýzy.

V závěrečné části knihy autoři ale především zdůrazňují nutnost komplexního a systémového přístupu k vytváření modelů v sociologickém výzkumu. Efektivnost modelování je přímo podmíněna tím, s jakými informacemi pracujeme při modelování. Je důležitá nejen kvalita

výchozí primární informace, ale také kvalita předběžného zpracování této informace. V řadě případů není vůbec možné aplikovat model bez předchozího předzpracování získaných dat, jelikož matematický aparát použitý v modelu vyžaduje takovou kvalitu informace, kterou není možné zajistit přímo sběrem. Použití modelování pomocí jak regresních, tak klasifikačních modelů je daleko efektivnější, použije-li se komplexní přístup zpracování primárních dat, tedy provede-li se nejprve předběžné zpracování informace a potom se aplikuje vlastní modelový algoritmus. Tento postup může být dvou, tří i víceúrovňový. Například při vytváření regresního modelu na základě kvalitativních znaků může být použito následující schéma (s. 83):

ND + KZ + DA + RA

Metodou následného dělení (ND) jsou stanoveny stejnorodé skupiny, metodou klasterové analýzy znaků (KZ) jsou odstraněny dublující znaky, metodou disperzní analýzy (DA) jsou odstraněny nevýznamné znaky. Takto „vyčištěná“ informace je potom připravena pro zpracování pomocí regresní analýzy (RA).

Autoři v této knize na poměrně nevelkém prostoru představují v sevřené formě oblast sociologické metodologie, která v současnosti zaznamenává významný růst — oblast modelování a použití multidimenzionální analýzy sociálních jevů a procesů. Kniha není a ani nechce být vyčerpávající příručkou jednotlivých metod modelování a aplikací modelů v sociologickém výzkumu. Nejde do detailů, avšak to nelze považovat za chybu, spíše naopak. O problematice jednotlivých metod a postupů v modelování a multidimenzionální analýze existuje velké množství speciálních monografií (jejich rozsáhlou bibliografií kniha také přináší). Autorům se úspěšně podařilo vyplnit mezeru mezi „běžným“ typem příruček sociologického výzkumu a mezi těmito speciálními monografiemi. Podařilo se jim poměrně populární formou, ale bez zbytečné simplifikace podat přehled metod používaných jak při vytváření modelů, tak matematicko-statistických metod předběžné analýzy primárních dat.

I přes složitost problematiky je v textu matematické symboliky používáno střídě a text je tak srozumitelný širokému čtenářskému publiku i bez hlubších znalostí matematiky.

Názornost výkladu jednotlivých postupů matematicko-statistického zpracování dat je zvýšena velkým množstvím příkladů z aplikace jednotlivých metod a postupů při konkrétně provedených sociologických výzkumech jak v Sovětském svazu, tak v zahraničí. Každá z metod je doložena některým vhodným příkladem, na kterém je metoda vysvětlena. Předností knihy je dále to, že je zde důsledně používán komplexní přístup ke zkoumání sociologické informace, nejnázorněji se to projevuje ve třetí části práce. Je zdůrazněna návaznost a vzájemná propojenost jednotlivých etap zpracování výchozí informace a jejich podíl na konečné kvalitě celého modelu. Určitým nedostatkem snad je, že není dostatečné místo věnováno v současné době nejdynamičtější se rozvíjejícímu směru v modelování sociálních jevů a procesů pomocí počítačů.

Závěrem lze říci, že kniha sovětských autorů přináší komplexní pohled na jednu oblast sociologické metodologie, na řadu složitějších postupů zpracování sociologické informace a na problematiku modelování v sociologickém výzkumu. Vzhledem k absenci podobné práce v českém jazyce je tato publikace zaplněním mezery, která zde byla. Zejména pro čtenáře, který není specialistou v oboru metod a technik sociologického výzkumu může podat základní přehled o trendech a o možnostech, které existují v oblasti zpracování sociologických dat.

Václav Forst

Raymond Boudon: LES MÉTHODES EN SOCIOLOGIE. Paris, Presses Universitaires de France 1979, 126 s.

Metodologická práce známého francouzského sociologa, profesora na Sorbonně, není prací z poslední doby. Poprvé byly vydána v roce 1969, od té doby dosáhla již pátého vydání. Jde tedy o práci, která má ohlas a vliv mezi

francouzskými sociology, byť její rozsah není příliš veliký. V čem spočívá její úspěch i obliba, v čem je podstata tak častých reedic? Práce o rozsahu 126 stran je výlučně věnována problematice metod v sociologii. Je opatřena relativně obsažným úvodem, vlastní text je rozčleněn do čtyř kapitol a celá práce končí velmi stručným závěrem.

V úvodu své práce Boudon zdůrazňuje, že je obtížnější pojednávat v krátkém spise o metodách v sociologii než například v ekonomii nebo psychologii. Není to podle Boudona tím, že metodologie v sociologii je pokročilejší a komplexnější, ale proto, že sociologie prošla dosti křivolákovým vývojem a že její problémy pro svou rozmanitost také nadhazují a otevírají diferencovanější a rozmanitější metodologické problémy než psychologie nebo ekonomie.

Problém metod v sociologii je podle Boudona složitější také proto, že tato disciplína má více zdrojů. Poukazuje na vliv Quételeta, který především zavádí metodu statistickou, na Comta a jeho hledání historických zákonů i na Durkheima, který prý spíše usiloval najít ve společnosti zákony ve smyslu přírodních věd, aby zjistil vztahy mezi proměnnými. Jiným zdrojem sociologických metodologických přístupů je koncepce Montesquiea, který usiloval o postžení koherence sociálních systémů, a tak podle Boudona předjímal některé výzkumné postupy moderního strukturního funkcionalismu.

Složitost a rozmanitost metod v sociologii je dále podmíněna vlastními aktivitami dalších sociologů, kteří kladli problémy, jejichž logické charakteristiky jsou velmi odlišné včetně velmi odlišných metod z toho vyplývajících.

V souladu s těmito úvodními tezemi Boudon rozlišuje několik velkých základních kategorií výzkumů, které se vyskytují v praktickém vývoji sociologie. Jde o výzkumy sociálních změn a sociálních systémů v rámci takzvaných globálních společností. Tento přístup zahrnuje dva typy zkoumání — jde o snahu vysvětlit změny kvalitativní a kvantitativní. Kvalitativní změny zkoumá například M. Weber ve svých studiích o vztahu protestantské etiky a ducha kapitalismus. Vedle těchto výzkumů kvalitativních změn v globálních společnostech ana-